ІВАН МЕЛЕЖ

Апошняя аперацыя

Іван Мележ

АПОШНЯЯ АПЕРАЦЫЯ

апавяданне

Яны сядзелі ў амбулаторыі.

Недзе за вёскай бесперапынна стралялі гарматы, і вокны ў пакойчыку ліхаманкава трымцелі. Са сцяны, над акном, адваліўся карычневы абломак тынку, упаў на стол. Урач узяў абломак у руку, другой змёў пясок са стала і выкінуў усё ў фортку. Якраз у гэтую хвіліну артылерыйская кананада сунялася, і ў цішы, што настала, рассыпалася кароткая, імклівая чарга кулямёта. Урач — высокі і худы — усхвалявана прайшоў уздоўж пакойчыка, шпарка павярнуўся. Стаў перад настаўнікам, што сядзеў на табурэце, прамовіў:

— Якая цішыня... Жудасна...

Хвіліну ён маўчаў, апусціўшы бліскучую голеную галаву. Затым рэзка падняў яе, сярдзіта і строга паглядзеў на дробненькага, у акулярах, настаўніка.

— Трэба ісці... Нельга, любы, закрываць вочы.

— Ісці. Лёгка сказаць...— уздыхнуў настаўнік.

— І мне цяжка. Але што ж. Немцы вось, можна сказаць, каля Бярозаўкі...— Ён раптам перамяніў гаворку: — Антось, усе будуць збірацца ў гаі, што каля Лапатаўшага шляху. Я сказаў, каб чакалі нас. Трэба спяшацца.

Антось маўчаў. Васіль Дзянісавіч шпарка крочыў па пакойчыку.

За акном, ужо не сціхаючы, зноў пачала грымець гарматная страляніна.

Антось падняўся, паправіў акуляры. Не гледзячы на паплечніка, пайшоў да дзвярэй, урывіста, кінуў:

— Пайду, вазьму манаткі...

— Добра, любы. Чакаю.

Урач падышоў да акна. Па вуліцы, залітай густою, як

каламазь, восеньскай граззю, паўзлі тры фурманкі бежанцаў, заваленыя клункамі, скрынкамі і чамаданамі. На газах туліліся дзеці. За апошняй фурманкай, з натугай выцягваючы ногі з гразі, неахвотна плялася рудая, у шэрых плямах, кароўка. Раскідваючы гразь у бакі, насустрач ім, к фронту, праплылі два грузавікі, нагружаныя скрынкамі са снарадамі.

Васіль Дзянісавіч адышоў ад акна, сеў на табурэт.

Усё было падрыхтавана. Яшчэ ўчора тое, што можа спатрэбіцца ўрачу ў партызанскім атрадзе, ён склаў у партфель.

У гэтым пакойчыку ён, Бацюня, пражыў апошнія дні. Штодзённа ад дзевяці да гадзіны і ад чатырох да шасці гадзін вечара прымаў пацыентаў, нібы спакойны, у добра выгладжаным халаце. Тут і спаў. У вольны ад працы час хадзіў да Антося. Яны былі даўнімі таварышамі. Разам трыццаць год праслужылі ў Бярозаўцы. Калі прыйшла вайна, разам эвакуіравалі сем'і да настаўнікавага сына, што служыў у Куйбышаве. Увечары часта разам заседжваліся каля рэпрадуктара, трывожна слухалі паведамленні з фронту... Лінія фронту шпарка набліжалася. Маленькую вёску запоўнілі войскі. Памяшканне амбулаторыі занялі пад ваенны штаб. Амбулаторыю перасялілі ў гэты цесны пакойчык у хаце калгасніцы. Аднойчы, выйшаўшы ад настаўніка, урач пачуў далёкі гул. Бацюня спачатку не паверыў, здзіўлена прыслухаўся — гул паўтарыўся. Устрывожаны Васіль Дзянісавіч вярнуўся да Антося і пераказаў навіну. Яны ўдвух стаялі на вуліцы і з заміраннем сэрцаў слухалі жудасную музыку. Той ноччу ён ні на хвіліну не заплюшчыў вачэй, усё перадумаў, а раніцою, калі падняўся з ложка, быў спакойны, меў цвёрдае рашэнне — ён будзе чакаць да той пары, пакуль тут будуць чырвонаармейцы, а затым пойдзе ў партызанскі атрад...

Доўгім развітальным позіркам Бацюня акінуў пакой.

Ложак панура чарнеў сеткаю. Каля адзінага акна стаяў маленькі шкляны столік, за якім цяпер сядзеў урач. На

століку стаялі тры пустыя пляшачкі з этыкеткамі і ляжала тоўстая кніга запісу хворых. Сцены пакоя, цёмныя, даўно не беленыя, у многіх месцах патрэскаліся і агалілі дрэва. На падлозе бязладна валяліся шматкі паперы.

Васілю Дзянісавічу стала холадна.

Толькі халат, што вісеў на цвічку, быў выгладжаны, нібы падрыхтаваны да прыёму. Недарэчы весела блішчала белая эмалевая дошчачка — «Не парушаць цішыні».

Шпарка, насоўвалася вячэрняя цемра. Чырвоныя водсветы гарматных выбухаў скакалі па сценах.

«Трыццаць год жыў на адным месцы,— успомніў ён і заплюшчыў вочы, сціснуў вусны.— Трыццаць год...»

У акно пастукалі.

— Васіль, гатовы?

Настаўнік стаяў на двары з мяшэчкам за плячыма.

— Зараз, любы, адну хвілінку.

Васіль Дзянісавіч надзеў халат, апрануў паліто, глыбей насунуў кепку і ўзяў у рукі партфель. Пастаяўшы трохі нерухома, перадумаў, паклаў партфель на стол.

«Пайду, а жыццё застанецца тут».

Акінуў позіркам пакой, які цяпер быў схаваны густою цемраю. Рука звыкла намацала ў кішэні сернікавы карабок, але выпусціла.

«Так, здаецца, лепш,— без лішніх расставанняў».

Выйшаў з хаты. Тхнула халоднай вільгаццю асенняй ночы. Вецер адхіліў крысо паліто. Бацюня сышоў з ганка, падняў каўнер.

— Пачакай, ці што. Трэба развітацца з гаспадыняй.

Стары павольна пайшоў паўз гародчык. У канцы плота

ён падаўся направа, там быў прыгрэбнік. Бацюня пастукаў у дзверы. Яму спачатку не адказвалі. Ён пачакаў. Тады нясмелы жаночы голас запытаўся: «Хто там?» Нарэшце выглянула гаспадыня.

— Гэта вы, доктар? Заходзьце...

— Не... Дзякую... Я толькі развітацца...

Яны абодва памаўчалі.

— А дзе вашы дзеці? Там, у склепе?.. Ага, правільна... Добра, што ў склепе...

Ён зноў замоўк. Васіль Дзянісавіч зусім не думаў пра тое, што сказаў. Гэта былі звычайныя словы, ён сказаў іх больш па прывычцы. У думках яго было адчуванне вялікага гора. Яно запаўняла ўсю істоту ўрача.

«Што ж яшчэ трэба сказаць?» — намагаўся ён успомніць. Але думкі не ішлі. Яму нічога не хацелася гаварыць. Самае няцяжкае было — стаяць, маўкліва, ціха, і ні аб чым не думаць.

— Вось пакідаю, значыць.

Бацюня адчуў, як балючы горкі камяк стаў у горле. Стары сутаргава праглынуў камяк і, забыўшы пажадаць здароўя, падаўся прэч.

— Шчаслівай дарогі,— пажадала ўслед жанчына.

Стары не адказаў. Ён не чуў гэтага пажадання.

— Нашы ўжо адступаюць,— паведаміў Антось, калі Васіль Дзянісавіч падышоў да яго.

Урач маўчаў, заняты сваімі думкамі.

— Ведаеш, Антось, мне толькі што ўспомніўся быў адзін выпадак з практыкі... У дваццаць чацвёртым годзе, ці што, да мяне прывезлі хворую семнаццацігадовую дзяўчыну. Кволая такая — памятаю — з вялікімі чорнымі вачыма. Сепсіс. Бацька ўвесь час плакаў у

мяне ў кабінеце, прасіў, маліў выратаваць. Яна ў яго адна была і, акрамя таго,— выліты партрэт нябожчыцы жонкі. Я абяцаў зрабіць усё. Трынаццаць дзён я не счыняў вачэй і не адыходзіў ад яе ложка. Зрабіў усё, што мог. Але я быў бяссільны. Ты разумееш — бяссільны! Дзяўчына памірала на маіх вачах, павольна, а я нічога не мог зрабіць.

Надышло маўчанне.

— Пойдзем, любы,— схамянуўся ўрач.

Востры, свідруючы свіст прымусіў іх кінуцца на зямлю. Недалёка на вуліцы са скрыгатам разарваўся снарад.

Нехта голасам, поўным болю і жаху, закрычаў.

Яны, не змаўляючыся, пабеглі на голас. Бацюня нахіліўся над чалавекам, які стагнаў. Па голасу ён здагадаўся, што раніла жанчыну, але каго менавіта, не мог пазнаць. У цемры твар жанчыны расплываўся невыразнай плямай.

— Хто гэта? — запытаўся ён, нахіляючыся ніжэй, каб разглядзець твар.

Жанчына ў адказ загаласіла:

— Ой, божачка літасцівы!.. Ой, смерць мая!.. Ратуйце!..

— Захарыха? Тэкля?

— Ой, я... Доктар, памажыце... Ой, смерць мая прыйшла.

Яна калацілася ад жаху перад нечаканым, страшэнным няшчасцем. Васіль Дзянісавіч узрушана маўчаў. «Трэба хуткая дапамога,— перш за ўсё падумаў стары.— Але ж — зараз сюды з'явяцца гэтыя... і, акрамя таго, мяне чакаюць там, у лесе... Не, я не магу заставацца...»

Васіль Дзянісавіч памацаў, ці зашпілена паліто. Так ён рабіў заўсёды, калі збіраўся ісці. Але праз секунду думка пра жанчыну зноў узяла яго.

«А як жа яна? Яна можа хутка сысці крывёю!..»

— Не кідайце... Памажыце... Ой,— нібы здагадваючыся пра развагі ўрача, застагнала жанчына.

— Не кіну,— адказаў ён, злуючыся.— Што ж ты, любая, ходзіш тут? Не бачыш, што страляюць?..

— Па хлопчыка ішла. Па Кастуся. Ён яшчэ ў поўдзень збег гуляць да Бандарчукоў... Ой, божачка...

— Што ў цябе баліць? — спытаў Бацюня ўжо іншым тонам. Стрымліваючы злосць, надаючы голасу спакойную ўважнасць.

— Ой, смерць мая прыйшла! — застагнала з адчаем жанчына.— Паміраю, мабыць!.. Нага гарыць...

Бацюня запаліў запалку, прытульваючы трывожны агеньчык рукой, уважлівым позіркам акінуў жанчыну. Адзначыў крывавую пляму там, дзе бядро, калі вецер раптам задзьмуў запалку. Бацюня хапатліва запаліў другую, адсунуў спадніцу, агледзеў рану. Рана крывавілася на вяршок вышэй калена. Косць была перабіта.

— Вось, браце, здарэнне,— сказаў, выпростваючыся, Антосю.— Трэба вярнуцца.

Васіль Дзянісавіч зняў паліто, разаслаў побач з жанчынай. Удвух пералажылі Захарыху на паліто. Моўчкі паднялі і панеслі ў хату, дзе апошнія дні жыў урач. Тут паклалі Захарыху на лаўку.

Васіль Дзянісавіч борзда прынёс коўдру з суседняга пакоя, загадаў Антосю завесіць акно. Хутка выйшаў зноў і вярнуўся з лямпай у руках. Паставіў лямпу на стол, перасунуў, каб свяціла зручней.

— Дай партфель,— загадаў Антосю, падцягваючы да сябе табурэт.

Настаўнік падаў партфель. Бацюня разлажыў інструменты, выцер спіртам рукі і пінцэт і зноў агледзеў

рану. Нахіліўся над ранай з пінцэтам...

— Антось, трэба пашукаць фурманку, ці што,— сказаў Бацюня, на момант адвярнуўшыся ад Захарый.— Ёй патрэбен будзе нагляд. Я думаю забраць яе ў лес, пакуль не падлечым...

— Зараз пашукаю...

— Ты там не баўся вельмі, любы...

Антось выйшаў.

Ён вярнуўся ў амбулаторыю хвілін праз дваццаць, вельмі неспакойны. Паліто было расхрыстана, валасы выбіваліся з-пад шапкі. Настаўнік часта і прагна дыхаў.

Урач яшчэ аперыраваў раненую. Васіль Дзянісавіч да таго захапіўся аперацыяй, што не заўважыў прыяцеля.

Страляніна на вуліцы раптам змоўкла, і ў пакоі настала такая цішыня, што звінела ў вушах. Было чуваць, як гучна цікае гадзіннік на руцэ ўрача.

— Васіль,— устрывожана парушыў Антось цішыню.— Няма нічога...

— Няма?

— Нічога не знайшоў... Ні аднаго чалавека ва ўсім сяле. Хаты забіты ці замкнуты. Хто і застаўся, дык хаваецца па склепах... Як вымерла сяло... Як пустыня. Страшна ісці...

Недалёкі выбух. Падлога страсянулася, са столі і сцен пасыпаўся тынк. Дзынкнула разбітая шыба. У хату са свістам уварваўся рэзкі вецер, скінуў коўдру з акна.

Палахліва замігаў язычок у лямпе. Бацюня нездаволена выпрастаўся. Антось падбег да акна, спіной засланіў разбітую шыбу і азірнуўся. Ухапіў зноў коўдру, знізу прыціснуў да падваконніка кнігай. Верхні край узняў аберуч.

Нацягнуў коўдру на акно.

— Васіль, як думаеш, нас не заспеюць тут? Палохае мяне гэтая маўчанка...— сказаў ён, аглядваючыся на Бацюню. Ледзь стрымліваў неспакой.

— А што рабіць?..— не паварочваючы галавы, адказаў урач.

Ён дастаў з партфеля шыну і, прыклаўшы яе да нагі, пачаў абкручваць бінтамі.

— Ёй цяпер будзе лепей,— з палёгкай уздыхнуў урач. — Трэба хіба насілкі, ці што... Занясём яе пакуль што да дзяцей...

На ступеньках — крокі. Рэзкія ўрывістыя галасы. Рыпнулі дзверы. Крокі бязладна стукалі ў сенцах.

Настаўнік кінуўся да дзвярэй:

— Хто тут?

У вузкую шчыліну святла ўсунуўся рослы гітлеравец. Бліснулі палоскі на пятліцах, крыллі свастыкі над правай кішэняй.

— Акно! — не ўздымаючы галавы, незадаволена крыкнуў урач. Ён нібы забараняў уваходзіць.

— Цурук! — загадаў немец.

— Тут... Аперацыя!..

Гітлеравец з сілай ірвануў дзверы да сябе. Антось, які не чакаў такога раптоўнага рыўка, тузануўся за дзвярыма і апынуўся проста перад гітлераўцам. Ён нібы загарадзіў дарогу.

— Прэч, ферфлюхтэн...

Удар нечым металічным паваліў настаўніка на падлогу.

Гітлеравец, паморшчыўшыся, пераступіў цераз настаўніка. За ім увайшло яшчэ трое. Апошні, высокі і

худы, наступіў на настаўніка ботам.

Бацюня выпрастаўся, строга і сярдзіта бліснулі яго прыжмураныя вочы.

— Я сказаў — нельга.

— Вы чаму крычыць?!

Першы немец з ліловым крывым шрамам па шчацэ, абляпаны граззю, стомлены, абражана ўпіўся ў яго цвёрдым позіркам.

— Бальшавік?.. Камісар?..

— Урач...

— Арцт. Бальшавік!

Васіль Дзянісавіч нічога не сказаў.

Гітлеравец адхіліў урача рукой і нагнуўся над раненай. Жанчына была без прытомнасці і трызніла.

— Бальшавік! Ранены...

— Жанчына. Матка,— адгукнуўся Васіль Дзянісавіч.

— Матка? Не!

Салдаты насцеражыліся.

Гітлеравец пацягнуў жанчыну за нагу. Шына з нагі ўпала, жанчына войкнула і сціхла. Немец паморшчыўся. Перабітая нага бяссільна звісла на звязку мышцаў.

— Матка! Чуеш — матка! — падступіў урач.

Гітлеравец ударыў ботам па пазе — тая, нібы маятнік, загойдалася.

— Вот на-аш ап-перацыя.

Адзін з салдат зарагатаў, а ён, прыплюснуўшы вочы, упіўся зноў у Васіля Дзянісавіча. Ён хацеў, каб гэты

стары ведаў, што да бальшавікоў, да камісараў літасці не будзе.

Урок, здаецца, выдаўся яскравы і ўражлівы. Выняўшы хусцінку, немец выцер рукі. Урач усутыч — пахмура і нерухома — глядзеў на яго.

— Погань!.. Нелюдзь!..— раптам, пачырванеўшы ад гневу, закрычаў Васіль Дзянісавіч.

Каўнер ціснуў горла, замінаў гаварыць. Ён ірвануў каўнер, гузікі паляцелі на падлогу. Зрабіўшы намаганне, праглынуў камяк у горле.

— Чума!..

Не скончыў... Тупы ўдар па галаве ствалом аўтамата паваліў яго на падлогу. Апошняе, што ён пабачыў,— гэта кароткі, з шырокімі халявамі бот гітлераўца, занесены над ім...

Праз некалькі хвілін Антось, хістаючыся, падняўся на калені, харкнуў згусткам крыві.

У пакоі нікога не было.

На падлозе ляжаў урач — твар знявечаны, цьмяна жаўцела голеная галава, рука нязручна падгарнулася пад бок.

Апошнюю аперацыю Васіль Дзянісавіч не скончыў.

1942-1943

Іван Мележ

Нарадзіўся 08.02.1921 г. у вёсцы Глінішчы Хойніцкага раёна Гомельскай вобласці.

Пасля заканчэння сярэдняй школы (1938) працаваў у Хойніцкім райкоме камсамола. У 1939 годзе паступіў у Маскоўскі інстытут гісторыі, філасофіі і літаратуры. З першых дзён Вялікай Айчыннай вайны на фронце. У 1942 годзе цяжка паранены. Пасля лячэння яго адправілі ў тыл. У 1943 годзе выкладаў ваенную падрыхтоўку і адначасова вучыўся на філалагічным факультэце ў Беларускім дзяржаўным універсітэце, які знаходзіўся на станцыі Сходня пад Масквой. Закончыў універсітэт ужо ў Менску ў 1945 годзе, паступіў у аспірантуру і выкладаў беларускую літаратуру. І.Мележ працаваў у рэдакцыі часопіса «Полымя», у ЦК КПБ. Выбіраўся дэпутатам Вярхоўнага Савета БССР (1967-1976), быў старшынёй Беларускага камітэта абароны міру і членам Сусветнага Савета Міру. Член СП Беларусі з 1945 года.

Выйшлі зборнікі аповесцей, апавяданняў, нарысаў, крытычных артыкулаў: «У завіруху» (1946), «Гарачы жнівень» (1948), «Заўсёды наперадзе» (1948), «Блізкае і далёкае» (1954), «У гарах дажджы» (1957), «Што ён за чалавек» (1961), «Жыццёвыя клопаты» (1975), «Белыя вішні і яблыні» (1976) і інш. Аўтар раманаў «Мінскі

напрамак» (1950, кн. 1; 1952, кн. 1-3; дапрацаванае выданне ў 1974), цыкла раманаў «Палеская хроніка» - «Людзі на балоце» (1962), «Подых навальніцы» (1966), «Завеі, снежань» (1978). У 1969-1971 гг. выйшаў збор твораў у 6-і, у 1979-1985 гг. - у 10 тамах.

«У аснове Мележавага мастацкага свету - багаты рэальны свет простых людзей у іх адзінстве з прыродай, з зямлёй. Пісьменнік падае сваіх герояў ва ўсёй іх жыццёвай канкрэтнасці. Яны быццам выхаплены з жыцця. І не аддзелены ад яго, пададзены разам з жыццём, якое іх акружае, з якім яны пастаянна ўзаемадзейнічаюць» (С. Андраюк).

Іван Мележ узнагароджаны двума ордэнамі Працоўнага Чырвонага Сцяга, ордэнамі Чырвонай Зоркі, «Знак Пашаны» і медалямі.

Лаўрэат Літаратурнай прэміі імя Якуба Коласа (1962, за раман «Людзі на балоце»), Ленінскай прэміі (1972, за раманы «Людзі на балоце» і «Подых навальніцы»), Дзяржаўнай прэміі БССР імя Якуба Коласа (1976, за кнігу «Жыццёвыя клопаты»).

Народны пісьменнік БССР (1972).

Памёр 09.08.1976 г.

Падрыхтаванае на падставе: Мележ Іван, Збор твораў. У 10-ці т. Т. 1: Апавяданні, аповесці.— Мн.: Маст. літ., 1979.— 448 с., 5 л. іл.

Літаратурная спадчына лаўрэата Ленінскай прэміі, народнага пісьменніка Беларусі Івана Паўлавіча Мележа (1921-1976) стала нашым нацыянальным гонарам. Гэты дзесяцітомны Збор яго твораў уключае ў сябе ўсё лепшае, што створана пісьменнікам.

Першы том склалі апавяданні і аповесці Івана Мележа. У томе публікуецца прадмова доктара філалагічных навук, прафесара і пісьменніка Алеся Адамовіча, а таксама каментарыі.

Рэдактар: У. В. Гніламёдаў